

Magyar Tudományos Akadémia
Wigner Fizikai Kutatóközpont
Szilárdtest-fizikai és Optikai Intézet

1121 Budapest, Konkoly-Thege Miklós út 29-33.
1525 Budapest, Pf. 49
Tel/Fax: +36 1 392 2222

Dr Donkó Zoltán
E-mail: donko.zoltan@wigner.mta.hu

BÍRÁLAT

Veres Gábor

„Gyengén csatolt laboratóriumi plazmák diagnosztikája spektroszkópiai módszerekkel”

című, az MTA Doktora cím elnyerésére benyújtott értekezéséről

Az értekezés a plazmák atomfizikai folyamatai és az általunk kibocsátott fény közötti kapcsolat feltárásával, illetve a kibocsátott fény analízisének kérdéseivel foglalkozik. A plazma-spektroszkópia, illetve általában véve, a plazmák optikai módszerekkel való vizsgálata fontos kutatási terület, ami messze túlmutat a fúziós plazmafizika témakörén. A alkalmazott módszerek relevánsak a különböző laboratóriumi plazmák és asztrofizikai plazmák kutatásában is. Továbbá, a plazmák technológiai alkalmazásaiban a kibocsátott sugárzás azonnali és automatikus analízise számos esetben a folyamat-vezérlő kör része. Mindezek miatt világos, hogy az *alapfolyamatok*, a *plazmaparaméterek* és a *plazmát elhagyó sugárzás* kapcsolatának ismerete elengedhetetlen, és minden ez irányba tett lépés több mint kívánatos. Veres Gábor, egymástól nagyban különböző fizikai rendszereken végzett kutatásait ezen logikai szál mentén fűzi fel disszertációjában – ahogy maga is állítja, munkája „jobban kötődik egy tudományos módszerhez, mint egy adott kutatási területhez”^{*}.

Az értekezés kivitelét tekintve gondos munka, kellemesen olvasható, bár helyenként előfordulnak mondat szerkesztési pontatlanságok és helyesírási hibák. A bevezetés, amit a 4. fejezet tartalmaz, rendkívül szűkre szabott, ezt az egyes témák bemutatásánál adott bevezető ellensúlyozza.

---

^{*} Ez a választás természetesen elfogadható, ugyanakkor nehéz helyzetbe hozza az alacsony hőmérsékletű plazmafizika területén dolgozó bírálót, akinek most ezen terület mellett át kellene látni a többi érintett tudományterület (rövidimpulzusú lézeres felharmonikus-keltés és fúziós plazmafizika) történeti fejlődését, jelenlegi állását és élvonalbeli eredményeit is.

A disszertáció lényegi részét az 5-8. fejezetek tartalmazzák. Ezek közül az első (5. fejezet) bemutatja az alapvető elemi plazmafizikai ütközési folyamatokat, a gerjesztett állapotok populációinak matematikai leírását, a különböző paraméter-tartományokban alkalmazható sugárzási modelleket. Egy külön részben diszkutálja a fotonok transzportját a plazma közegben. Az atomfizikai modell és a transzport modellje együttesen kapcsolatot teremtenek a rendszerek „mikrofizikája” és a (makroszkopikus) plazmából kilépő és megfigyelhető fénysugárzás jellemzői között. A kapott rátaegyenletek az irodalomból ismert paraméterek felhasználásával megoldhatókká válnak és az egyes gerjesztett szintek populációja, illetve a hozzájuk kapcsolódó sugárzás intenzitása meghatározható. A modellfejlesztés területén elért eredményeit egy alkalmazás bemutatásával – egy pelletfelhő sugárzásának jellemzésével – illusztrálja.

A 6. fejezet a hétszeresen ionizált volfrám atomok vákuum-ultraibolya tartományú spektrumának méréséről, illetve ezen ionok egyes energiaszintjeinek meghatározásáról számol be. A volfrám, mint vizsgált anyag fontosságát az adja, hogy a mágneses összetartású fúziós berendezésekben a plazmakamra határoló felületének teljes egésze, vagy egy része (pl. divertor) hagyományosan ebből az elemből készül. Ebből az is következik, hogy mint szennyezőanyag, a volfrám a plazmában elkerülhetetlen módon mindig jelen van. A kísérleteket az MT-1M tokamakon végezte, volfrám pelletek lézeres belövésével. (Kísérleteihez igencsak alkalmas forrást talált, ugyanis ilyen ionizációs állapotok előállítása nem egyszerű feladat, és a tokamak ~ 200 eV elektron-hőmérsékletű plazmája erre kiválóan megfelelt.) Ugyancsak ez a fejezet mutatja be bizonyos alacsony rendszámú elemek (szén, nitrogén és oxigén) egyes állapotaihoz tartozó átmeneti valószínűségek meghatározását, amelyet atmoszférikus nyomású falstabilizált ívkiülés segítségével végzett. A kapott eredményeket, elemzésükön túlmenően, táblázatos formában adja meg a Függelékben. A mérések során ötletes módon, a kisülés fényének a plazmán való újabb átvezetésével vizsgálja a vonalak önabszorpcióját. Ugyancsak figyelmet fordít az LTE modell alkalmazhatóságához szükséges, megfelelően nagy elektronsűrűség meglétére.

A 7. fejezetben a felharmonikus-keltéssel kapcsolatos kutatási eredményeit ismerteti. Elsőként titán-zafír lézer harmadik harmonikusának keletkezését tanulmányozza különböző típusú üveg céltárgyak és levegő határfelületén. A továbbiakban ismertetett kísérleteihez femtoszekundumos KrF lézer impulzusait használja, a 2. és 3. harmonikusok megjelenését különböző anyagú céltárgyakon vizsgálja. A polarizációs tulajdonságok és a lézerplazma tágulási dinamikájával kapcsolatos vizsgálatai hozzájárultak a lézerabszorpció mechanizmusának megértéséhez.

A 8. fejezet a termonukleáris plazmákon végzett spektroszkópai méréseit ismerteti. Ezt megelőzi egy viszonylag részletes bevezetés a tokamak berendezések mágneses térkonfigurációjánál, "H" működési módjáról és az ELM-ek („Edge Localised Mode”) jellemzőiről és hatásairól. Bemutatja a vizsgálataihoz alkalmazott detektorok (a szalag-bolométerek és UV diódák) működési jellemzőit, illetve az ezekre épülő kamerarendszerek elhelyezkedését a plazmakamrában. Ezt követően részletesen bemutatja az ELM-ek kialakulásához köthető eredményeit, amik azért is fontosak, mert az ELM-ekkel kapcsolatos kérdések ma is a mágneses összetartású fúziós plazma kutatások egyik kritikus pontját jelentik.

Kritikai megjegyzéseim:

- A 17/18 oldalon, a rátaegyütthetők bemutatásánál zavaró, hogy az elektronütközéses gerjesztési rátát és a kételektronos rekombináció rátáját ugyanazzal, az X betűvel jelöli. A 16. oldalon az utóbbi rátára α^{DR} jelölést használ. A 18. oldalon, a (12) összefüggéssel megadott ráta dimenziója, véleményem szerint, hibás! Az (5) összefüggésben lévő E_{ion} ugyanaz, mint a (10) és ezt követő összefüggésekben szereplő E_{ioniz} ?
- A 21 oldalon: az „E” nem tagja a teljes eredő pályamomentum lehetséges értékeit jelző betűk sorozatának.
- A 37. oldalon nem látszik a 8. ábra aláírásában említett „bekeretezés”. A következő oldalon a plazmaforrás szerkezetére utalva írja, hogy ezt „... a 7. ábra mutatja”, valójában ezt a 8. ábra mutatja.
- Ugyanezen az oldalon furcsa fogalmazásnak tartom az alábbi: „... a plazma hőmérsékletének variációi elhanyagolható hibát okoznak.” Mit ért „variáció” alatt?
- Az 55. oldalon lévő 19. ábrán a Doppler-eltolódás vizsgálatára szolgáló kísérleti berendezést mutatja be. Az ábrához a szövegben mindössze 2 sor tartozik, ami csak az ábra létére utal és semmilyen információt nem ad magáról a mérésről.
- Az ELM instabilitásról szóló részben (a 67. oldalon) először a 25. és 27. ábrákat vezeti be, a 26. ábrát csak a következő oldalon említi (azaz a 26. és 27. ábrákat fordított sorrendben kellett volna beilleszteni a fejezetbe).
- Szerencsésebbnek tartottam volna azt a sorrendet, hogy a tomografikus módszert az ezzel kapott eredmények ismertetése előtt mutatja be. (A 77. oldalon már bemutat tomografikus módon rekonstruált intenzitás-eloszlásokat, míg magát a módszert csak a fejezet végén, utolsó alfejezetként ismerteti.)
- A 81. oldal 39. ábráján nem világos számomra, hogy a bázisfüggvények hogy jelennek meg.

Kérdéseim:

- 1) A 6. oldalon a Coulomb-kölcsönhatás domináns voltáról ír. A plazmafizikában általánosan használt csatolási paraméter egy részecskepár potenciális energiájának és a termikus energiájuknak arányát adja meg. Amennyiben ezek közül a Coulomb kölcsönhatásból származó potenciális energia dominál, erősen csatolt plazmákról beszélünk. Meggyőződésem, hogy a vizsgált plazmák valóban gyengén csatoltak, de ezzel kapcsolatban kérem, hogy adjon egy becslést a csatolási paraméter értékére a vizsgált rendszerekre! Ez azért is érdekes lehet, mert maga is említi, hogy a 7. fejezetben tárgyalt lézerplazmák esetében a csatolás valójában nem tekinthető egyértelműen gyengének. Ez utóbbival kapcsolatban: a plazma nem-ideális jellegét milyen módon lehetne itt figyelembe venni?
- 2) A fotonok plazmabéli terjedését leíró modelljéhez kapcsolódóan: az egyenletek megoldása csak a fotonok számát adja meg. Állítása szerint: „a keletkezett fotonokat

egy vonalalakkal spektrálisan teríteni kellett.” Említi, e célra a Voigt-függvény használatát. Milyen paraméter-értékeket alkalmazott ennél az eljárásnál? Továbbá: ismert, hogy a spektrális kiszélesedés mind az emissziós, mind pedig az abszorpciós vonalalakat érinti. Emiatt befolyásolja a sugárzás terjedését és a plazmát elhagyó sugárzás vonalalakját is. Figyelembe tudja-e venni ezeket a folyamatokat a modelljében, és ha igen, akkor hogyan?

- 3) A pellet-felhők dinamikájával kapcsolatban: a 28. oldalon szereplő 4. ábrán látottakat a szöveg alapján nem sikerült megértenem. Kérem ismertesse a jelenség részletes magyarázatát!
- 4) A 30. oldalon a hétszeresen ionizált volfrám vákuum-ultraibolya spektrumának úttörő vizsgálatait mutatja be. Mérései óta születtek-e újabb eredmények erre az elemre és hullámhossz-tartományra, és ha igen, akkor azok hogyan viszonyulnak az első mérési eredményekhez?
- 5) A 38. oldal alján, az ívkisülésben folytatott mérésekhez kapcsolódóan közli, hogy a hélium gáz használata előnyös, mert ez esetben a kisülés sugárzásának spektrumvonalai keskenyek. Kérem fejtsse ki ezt a kapcsolatot részletesebben!
- 6) A 40. oldalon írja, hogy a mért vonalakra Lorentz- és Gauss-profilok „összegét” illesztette. Feltételezem, hogy valójában a két profil konvolúciójával tette ezt meg. Emellett kérdezem, hogy az instrumentális vonalszélességet nem kellett-e figyelembe venni, és hogy a Lorentz-profil kialakításában az adott rendszer esetében mely fizikai mechanizmusokat kell figyelembe venni?
- 7) Az ELM instabilitás mechanizmusainak vizsgálatokor kapott eredményei nyilvánvalóan fontosak. Tekintve ezen instabilitások rendkívül összetett voltát, kérdezem, hogy ezzel kapcsolatban milyen problémák várnak még tisztázásra.

Összefoglalás:

Az értekezésben Veres Gábor spektroszkópiai módszerekre alapuló plazma-diagnosztikai kutatásait foglalja össze. A leírtak alapos elméleti ismeretekről és jó kísérletező készségről is tanúskodnak (beleértve a kísérleti összeállítások fejlesztését). Kutatási eredményei relevánsak a laboratóriumi plazmák különböző fajtáinak és az asztrofizikai plazmák tekintetében. A disszertáció téziseiben megfogalmazott, a nemzetközi tudományos közösség által is elismert és jelentős visszhangot kiváltó eredményeit új tudományos eredményeknek fogadom el és támogatom az értekezés nyilvános vitára bocsátását.

Dr. Donkó Zoltán
MTA Doktora, tudományos tanácsadó

Budapest, 2017 július 3.